

Hilmi Demir¹

Ortadoğu ve Orta Asya Araştırmaları Enstitüsü Direktörü

SEKÜLERLEŞME, LAİKLİK, DİNDARLIK – ASIL SORUN NEREDE?²

Birkaç gündür medyanın gündeminde bir haber³ var: Kocaeli’de bir camide, bebek bekleyen bir aile için “baby shower” etkinliği düzenlenmiş. Baby shower, son yıllarda hayatımıza giren doğuma kısa bir süre kala anne adaylarının heyecanını paylaşmak ve bebeğin ihtiyaçlarını karşılamak için düzenlenen Batı kaynaklı bir etkinlik. Görüntülerde, cami içine “Oh Baby” yazan süslemeler, balonlar, çiçekler, koltuk, masa ve sandalye var. Bu haber, uzun süredir üzerine kafa yordüğüm sekülerleşme dalgasını Türkiye’nin nasıl dibine kadar yaşadığını çok güzel gösteriyor.

Sekülerleşme ve laiklik bizim gibi siyaseten kutuplaşan ülkelerde çok tartışmalı kavramlardır. Çünkü kavramlara sosyolojik anlamlardan ziyade ideolojik deli gömlekleri giydirmek zorunda kalırız. Bu yüzden uzunca süredir laiklik üzerindeki tartışmaları bir kenara bırakıp sekülerlik kavramı ile tuttuğumuz safları sıkılaştırmaya çalışıyoruz. Kimimiz “Türkiye dindarlaşıyor” diye dert yanarken kimimiz de “Dindarlık elden gitti, aile kalmadı hep bu sekülerleşme yüzünden” diye perişan oluyor.

Gerçekten ülkeler sekülerleşince dindarlık azalıyor mu veyahut dindar olan ülkelerde sekülerlik olmuyor mu?

“Ne o, ne de bu” diye cevap versem sanırım olur, Nasreddin Hoca gibi iki tarafı da haklı gördüğüm zannına kapılacaktır. Oysa gerçekten tam da öyle bir durumdayız.

Nasıl mı? İsterseniz gelin üzerinde düşünelim.

¹<https://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/136>

² Bu yazı ilk olarak 12 Mayıs 2025 tarihinde Fikir Turu’nda yayımlanmıştır.

<https://fikirturu.com/toplum/sekulerlesme-laiklik-dindarlik-asil-sorun-nerede/>

³ <https://www.yenisafak.com/video-galeri/gundem/kocaelide-skandal-goruntuler-camiyi-baby-shower-etkinligi-icin-kullandilar-4705180>

Bu çalışmada ifade edilen bulgular, yorumlar, sonuçlar, öneriler ve görüşler tamamen yazarına aittir. TEPAV’ın resmi görüşü değildir. © TEPAV, aksi belirtilmedikçe her hakkı saklıdır.

Laiklik, sekülerleşme ile eş anlamlı değildir

Önce bir hususta anlaşalım: Laiklik ile sekülerleşme aynı şey değildir. Laik devletin bir sıfatıdır, seküler ise birey ya da toplumun sıfatıdır. Devlet laik olur ve laiklik devletin bir politikasıdır. Bir devlet dinlere karşı tarafsız olabilir, müdahaleci olabilir, iş birlikçi olabilir. Bu da laikliğin tek tip olmadığını gösterir.

Avrupa'da daha çok pasif laiklik uygulanır. Söz gelimi İngiltere'de Kraliçe, Anglikan Kilisesi'nin başıdır ve Anglikan Kilisesi resmî kilisedir. Almanya ve İtalya gibi ülkelerde, devlet kiliselerden vergi toplayabilir ve dinî okulları finanse edebilir. Devlet ile din arasında bir iş birliği vardır.

Buna karşın laik bir ülke bireylerin inançlarına müdahil olmaz, onlara bir inanç da dayatmaz. Herhangi bir dinî gruba karşı pozitif ayrımcılık yapmaz dense de İspanya ve İtalya gibi Katolik ülkeler hatta Belçika'da ve Almanya'da bile kiliseler devletten ciddi destek alırlar.

Laikliğin farklı uygulamaları içinde en sert ve dışlayıcı olanı, Fransız tipi laiklik olmuştur. Türkiye'deki laiklik daha çok Fransız tipi laikliktir ve müdahalecidir.

Sekülerleşme dinsizlik değildir

Sekülerleşme ise devlet politikası değildir, bir hukuk sorunu da değildir.

Klasik sekülerleşme tezi bir süre sekülerlik ile laiklik ve modernleşme arasında nedensel bir bağ görmüş olsa da bugün artık bu tez çok kabul görmüyor. Bunun nedenlerine aşağıda değineceğim. Ama önce isterseniz kavram olarak sekülerleşmeyi doğru anlayalım.

Klasik sekülerleşme tezinin temel iddialarından biri, modernleşmeyle birlikte dinî inançların ve bağlılığın azalacağı ya da sekülerleşmenin zorunlu olarak din karşıtı bir süreci getireceğidir. 1960 ve 70'lere damgasını vuran sekülerleşmenin klasik versiyonunda, Bryan Wilson ve Peter Berger gibi toplum bilimciler (Berger daha sonra bu görüşünü *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics* adlı eserinde revize etti) bu görüşü savunmuşlardı. Oysa din sosyoloğu Thomas Luckmann, *Görünmeyen Din (The Invisible Religion)* adlı eserinde dinin seküler toplumlarda kaybolmadığını, sadece dinin farklılaşmış alan içinde özelleştiğini ileri sürer. Sosyolog Mark Chaves de sekülerleşmenin dinin gerilemesi olarak değil, dinî otorite yapılarının etkisinin azalması olarak anlaşılması gerektiğini ileri sürer.⁴

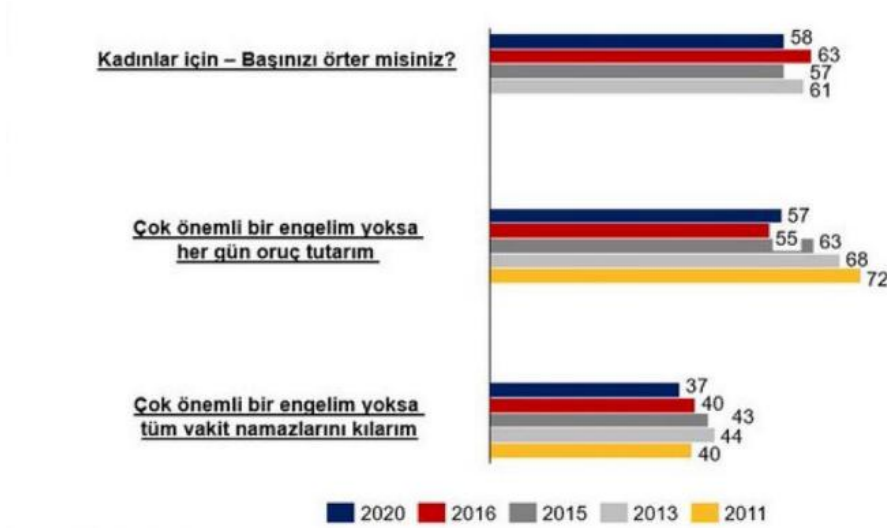
Sekülerleşme durumunda, dinin bazı toplumlarda gerileme gösterdiği doğru olsa da, bazı toplumlarda da dinin yeniden canlandığı veya farklı biçimlerde varlığını sürdürdüğü ve hâlâ önemini koruduğu görülüyor.

Sekülerleşmenin etkisiyle toplumların daha az dindar veya dinsiz olduğunu söylemek mümkün değildir. Bazı kesimler, dinî kurallara uymadı diye birini daha az dindar sayabilir ama bu birey kendini hâlâ inançlı saymaya devam edebilir, dinin hayatında önemli olduğunu düşünebilir. Böyle bir bireyin dindarlığını ölçmeye çalışmak yerine, ona 'az' ya da 'çok' gibi değerler atfetmeden, sadece 'bilişsel düzeyde dindar' olduğunu söylemek daha doğrudur. Dolayısıyla bireyler seküler bir hayat yaşadıkları halde inançlı ve dindar olmaya devam edebilirler. Ama bu dindarlık biçimi yeni ve farklı bir form almıştır.

⁴ Chaves, "Secularization as Declining Religious Authority"

Sekülerleşme dinsizleşme değil daha çok bireyin veya toplumların gündelik hayatın pratikleri içinde referanslarını dinden veya metafizik alandan alıp almamasıyla ilgili bir durumdur. Çocuk sahibi olmaya çalışan bir kadının türbeye gitmek, adak adamak gibi inanç geleneklerine başvurmak yerine bilimsel tıbbi yöntemleri tercih ederek tüp bebek yapmak için doktora başvurması, bu durumu açıklayan bir örnektir. Bu tercihi yapan kadınların sayısının 20 yıl öncesine göre arttığını da tüp bebek merkezlerinin sayısının artışından tespit ediyoruz.⁵

Daha önceki TEPAV anketlerine kıyasla farz ibadetler ve baş örtüsü

Gündelik hayatımızdaki davranışlarımızı artık bilim, teknoloji ve çağın imkanları belirlemeye başlıyorsa, dinî ya da metafizik referanslar azalıyorsa hem birey hem de toplum sekülerleşiyor demektir. Kuşkusuz buna insanların dinî pratiklere katılımını da dahil etmek gerekir. TEPAV'ın Müslüman Çoğunluklu Bir Ülkede Din ve Radikal Tutumlar Araştırması'nın 2020 yılına kadarki verileri, bize Türkiye'de başörtüsü takan kadınların, oruç tutanların ve namaz kılanların sayısının artmadığını, hatta azaldığını gösteriyor.

Ayrıca gündelik hayatın akışı içinde kadın erkek ilişkilerinden tutun da eğlence sektöründeki başörtülü kadın Dj'ler sektörüne baktığımızda sekülerleşmenin açık işaretlerini görebiliriz.⁶ Belki burada sekülerleşmeyi hızlandıran sosyolojik değişimleri doğru anlamalıyız.

Toplumlar nasıl sekülerleşiyorlar?

Sekülerleşme sosyolojik bir süreçtir ve toplumun değerlerinde ve bireylerin inançlarında dönüşüm içerir. Bu süreci başlatan en önemli etken ise kapitalizmdir. İş gücü piyasasındaki dönüşüm, şehirleşme, bilim ve teknolojiye gelişmeler, sosyal medya ve internet çağı, haberleşme ve ulaşımdaki gelişmeler, tıp ve biyotıp alanındaki devrimler, yapay zekadaki sıçrama, mekânın ve zamanın hızlanması gibi birçok etken inanç ve tutumlarımızda değişime yol açar.

Sanayileşme, kentleşme, eğitim düzeyinin yükselmesi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi gibi faktörler, sekülerleşme sürecini hızlandırabilir. Ancak, sekülerleşme her toplumda aynı şekilde

⁵ <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/turkiyede-her-yil-100-bin-dolayinda-tup-bebek-tedavisi-yapiliyor/2742689>

⁶ <https://esitlikadaletkadin.org/kadin-kadina-eglencenin-yeni-aktorleri-basortulu-djler/>

ve aynı hızda gerçekleşmez; tarihsel, kültürel ve siyasi faktörler sekülerleşme sürecini etkileyebilir.

İşin aslı, sekülerleşmeden kaçmak için mağara devrine geri dönmemiz gerekir.

Bir zamanlar hastalık, kader ya da ‘takdir-i ilahi’ gibi doğaüstü açıklamalarla anlamlandırılırken modern çağda bu anlayışın yerini bilimsel yöntem ve nedensellik ilkeleri aldı. Dua ve metafiziksel umutların yerine, deneysel farmakoloji, tıbbi müdahale ve kanıta dayalı tedavi yaklaşımları geçti. Böylece insan, sadece tanrıların ya da bilinmez güçlerin merhametine kalmış bir varlık olmaktan çıktı; hastalığı anlamaya, kontrol altına almaya ve tedavi etmeye muktedir bir özne haline geldi. Bilginin karakterindeki ve aktarım yöntemindeki değişim, gençlerin sosyalleşmesi ve eğitimiyle ilgili kurumların da değişmesini gerektirdi. Son olarak, insanın potansiyeline ve dolayısıyla özgürlüğüne dair değişen farkındalık, insanüstü kurumlara karşı sorumluluk ve duyarlılık ihtiyacını azalttı.

Sadece yapay zekanın hayatımıza girmesi bile sekülerleşmenin daha da hızlanacağını göstergesi olarak okunabilir. Nitekim bir grup akademisyen, yapay zekâ kullanımının dinî inançlarımızı nasıl etkilediği sorusunun peşine düşmüş. Singapur’dan İzlanda’ya, Şili’den Güney Kore’ye toplam 68 ülkede 2 milyondan fazla insanın verisi incelenmiş. 69 bin kişi 11 yıl boyunca izlenmiş. Sonuçlar ise dinlerin aleyhine bir sürecin geldiğini gösteriyor. Araştırma sonuçlarına göre yapay zekâ ile ilgili mesleklerde çalışanlar, diğer mesleklerle göre %45 daha az inanıyor. “Yapay zekâ neden inancı etkiliyor?” sorusuna yanıtlarıysa birkaç maddede sıralanmış. İlk olarak hastalık, belirsizlik gibi alanlarda yapay zekânın Tanrı’nın yerine geçtiği ve dünyayı daha fazla öngörülebilir hale getirdiği belirtiliyor. İkincisi, yapay zekaya sahip olanların “doğa yasalarını kırabildiğine, onlara hükmettiğine inanılıyor. Üçüncüsü, insanlar, uzmanlardan çok algoritmalara güvenmeye başlıyor. Dördüncüsü de, yapay zekâ ile ilgili işler daha az “anlam arayışı” içeriyor, insan mekanikleşiyor ve daha az dinî ilgi duyuyor.⁷

Kırdan kentlere taşındıkça, teknoloji ve bilişim hayatımıza hâkim oldukça kapitalizmin yüceltilmesi ve mutluluğun yerini hazzın almasıyla birlikte sekülerlik de hızlanıyor. Aslında son yarım asırdır her toplum ve birey bu değişimden etkileniyor. Bu yüzden artık sekülerleşmeyi doğrudan laiklikle bağdaştıran açıklamalar yerini çoğul sekülerleşme tezine bırakıyor. Her toplum kendi sekülerleşmesini yaşıyor.

İslam dünyasındaki sekülerleşme örnekleri

Sekülerleşmenin en ilginç örnekleri Ortadoğu’da ve Güney Asya’da yaşanıyor. İran, Suudi Arabistan, Mısır, Endonezya ve Malezya dindar olmalarına rağmen aslında hızla sekülerleşen ülkeler. Artık sekülerleşme din karşıtı bir konuma yerleştirilmiyor. Özellikle Batı dışı toplumlardaki sekülerleşme deneyimleri ve çoklu modernitelerin varlığı, konunun daha geniş bir perspektiften ele alınmasını gerektiriyor.

Sekülerleşme kapitalizmin, şehirleşmenin, bilim ve teknolojik alandaki gelişmelerin, üretim biçimlerinin sonucu olarak ortaya çıkan bir değişimse laik, demokratik olmayan ülkeler de sekülerleşirler. Bu sekülerleşme biçimleri laik ve demokratik olan devletlerle birebir örtüşmesini de gerektirmez.⁸

⁷ https://www.researchgate.net/publication/373117962_Exposure_to_automation_explains_religious_declines

⁸ <https://fikirturu.com/jeo-politika/prens-muhammed-bin-selmanin-suudi-arabistan/>

Suudi Arabistan'ın sekülerleşme deneyimi

Suudi Arabistan'daki değişimi daha önce burada yazmıştım⁹. Ayrıca Suudi Arabistanlı model Rumi El-Kahtani'nin Malezya'da düzenlenen Miss Global Asya Güzellik Yarışması'na katılmasıyla gündeme gelen kadın hakları konusundaki değişime de değinmişim.¹⁰ Muhammed bin Selman'ın 2017'de göreve gelmesiyle birlikte başlayan Suudi Arabistan'daki değişim dalgası hem gündelik hayatı dönüştürdü hem de bireylerin inanç ve değerler dünyasını sekülerleşirdi.

Bu konuda birçok şey söylenebilir ama sanırım Suudi Arabistan'ın Medine ile Tebuk arasında yer alan Medain Salih (El Hicr) bölgesinde Jennifer Lopez'in verdiği konser, sekülerleşme için en çarpıcı örnek olarak anılmayı hak ediyor.¹¹ Suudi Arabistan'ın Medine Bölgesi'nde bulunan sit alanında kadın ve erkek oldukça geniş bir kalabalığa verilen bu konser ilk de değil.

Artık bildiğimiz Suudi Arabistan yok. Kadın ve erkeklerin bir arada bulunabildiği, yılbaşının ve Noel'in kutlandığı, büyük konserlerin düzenlendiği, eğlence ve turizm sektörünün Batı hayat tarzını aratmadığı bir Suudi Arabistan var. Suudi kadın müzisyen Haya Alhejailan, eskiden evinde kimsenin görmediği yerlerde gitar çaldığını şimdi ise kendi grubuyla birlikte festivallerde sahne alabildiğini söylüyor.¹² Geçmişte kadınların araba kullanmasının yasak olduğu ama günümüzde teknolojiye uyumlu, ekonomik olarak refahı ve üretimi hedefleyen, kadınları iş gücü piyasasına katan, dev konserler ve festivaller düzenleyen bir Suudi Arabistan'ın sekülerleşmediğini kim söyleyebilir?

Düşündürücü İran deneyimi

İran'a gelince yine bu konuda burada bir yazı kaleme almıştım.¹³ İran konusunda konuşmak daha kolay. Elimizde daha çok veri var. İran'da Tutumları Analiz Etme ve Ölçme Grubu (GAMAAN) tarafından, 6-21 Haziran 2020 tarihleri arasında, İranlıların dine karşı tutumlarını ölçmeye yönelik bir anket gerçekleştirildi. Ankete, yaklaşık %90'ı İran'da yaşayan 50 binden fazla kişi katıldı.¹⁴

Araştırmanın sonuçlarına göre, İranlıların %78'i Allah'a, %37'si ölümden sonra hayata, %30'u cennet ve cehenneme ve %26'sı da bir kurtarıcının geleceğine inanıyor. Hedef kitlenin yaklaşık %20'si yukarıda sayılanların hiçbirine inanmıyor. Görüldüğü gibi yaklaşık 45 yıllık molla rejiminde geldiğimiz noktada %22 inançsız var. Katılımcıların %32'si kendini Şii Müslüman olarak tanımlarken yaklaşık %9'u ateist, %8'i Zerdüş, %7'si ruhani, %6'sı agnostik ve %5'i Sünni Müslüman olarak tanımlıyor. Yaklaşık %22'si ise bu soruya "hiçbiri" yanıtını veriyor.

İran, 1979 darbesi sonrası teokratik bir Şii İslam Devleti'ne dönüştü. 45 yıldır da teokratik bir molla rejimi ülkeyi yönetiyor ama geldiğimiz noktada muhtemelen Ortadoğu'nun en fazla inançsız ve ateistin yaşadığı toplum olarak karşımıza çıkıyor.

Nitekim zorunlu başını örtme dayatmasına karşı çıkan Mahsa Amini'nin 2022 yılında ölümü sonrası çıkan olaylarda ve protesto gösterilerinde toplumsal öfkenin Mollaların sarığına

⁹ <https://fikirturu.com/jeo-politika/prens-muhammed-bin-selmanin-suudi-arabistan/>

¹⁰ <https://fikirturu.com/toplum/suudi-arabistanda-kadin-olmak-neydi-ne-oldu/>

¹¹ <https://www.youtube.com/shorts/K-SQi5y45Q>

¹² <https://globalbusinessoutlook.com/economy/saudi-vision-entertainment-industry-booms-kingdom/>

¹³ <https://fikirturu.com/toplum/dini-muhendislikler-neden-basarisiz-oldu-2/>

¹⁴ <https://gamaan.org/2020/08/25/iranians-attitudes-toward-religion-a-2020-survey-report/>

yöneldi de oldukça dikkat çekiciydi.¹⁵ Bu dinamiğin en önemli etkisini, ülkenin en büyük azınlığı olan Türklerde (Güney Azerbaycan Türkleri) yükselen milliyetçilik dalgasında da görüyoruz.¹⁶ İran'ın Fars Şii kimliği artık İran'daki Türkler için bağlayıcı bir üst kimlik olmaktan çıktı. İran'ın birinci liginde şampiyonluğu garantileyen Traktör futbol takımının yüz binlerce seyircisinin “Ne mutlu Türk'üm” sloganlarını attığı maçlar, yükselen Türk milliyetçiliğinin açık göstergesi olarak sayılabilir.

Sekülerleşince ne oluyor?

Bu örnekleri çoğaltmak mümkün; ancak sekülerleşmenin yalnızca laik ya da demokratik ülkelerle sınırlı olmadığını ve Batı tipi tek tip bir sekülerlik beklentisinin de artık geçerliliğini yitirdiğini görmek için bunlar yeterli diye düşünüyorum. Klasik sekülerleşme tezlerinin iddia ettiği gibi toplumlar sekülerleştikçe ne dinsizleşiyorlar ne de demokratikleşiyorlar. Örneğin Çin, Batı'dan farklı bir tarihsel ve kültürel geçmişe sahip. Geleneksel Çin toplumunda Konfüçyüsçülük gibi dünyevi felsefeler ön planda oldu, bu durum da Çin'deki sekülerleşme sürecinin Batı'dakinden farklı bir şekilde gelişmesine yol açtı. Çin, son yüzyılda hızlı bir modernleşme süreci yaşadı; bu süreçte, sekülerleşme de önemli bir rol oynadı ve Çin toplumunun değerlerini, inançlarını ve yaşam tarzlarını dönüştürdü. Fakat Çin geleneksel inançlarını hâlâ koruyor. Belki bir başka yazıyı hak edecek biçimde Çin'in modernleşme deneyimi, sekülerleşmenin farklı kültürel ve siyasi bağlamlarda nasıl ortaya çıkabileceğine dair önemli bir örnek sunuyor.

Sekülerleşme aslında kentleşmeden teknolojiye kadar bir dizi değişimin hayatımıza getirdiği bir dönüşüm. En başta dediğim gibi kaçmak için mağara adamı olmanız lazım. O da zor gözüküyor ve bu değişim en çok dinleri, inançları, gelenekleri etkiliyor. “Camide baby shower etkinliği” haberi de sekülerleşme değil, muhtemelen vahşi sekülerleşme olarak tanımlanmayı hak ediyor.

Ama en başta sorduğum soruya geri döneyim: Sekülerleşince ne oluyor gerçekten? Yıllarca solcuların ve jakoben laiklerin beklediği gibi ne din kayboluyor ne de yerine demokrasi geliyor. İslamcılarımızın endişelenmesine de gerek yok, din de ortadan kalkmıyor. Ama her şey buharlaşıyor. Çünkü sekülerleşme başlı başına ne pozitif ne de negatif bir değere sahip. Sekülerleşmeyi anlamlı kılan, hukuk, adalet, merhamet, ahlak gibi değerler. Aslında ne sekülerleşmeden bir şey beklemeliyiz ne de ondan korkmalıyız. Korkmamız gereken tek şey, ahlaki değerlerini kaybetmiş bir insanlık olmalı.

Şimdi bazı muhafazakâr ve İslamcı çevreler “Sekülerleşme zaten ahlaksızlık getiriyor” diyebilirler. O zaman onlara Beyhâkî'nin naklettiği Hz. Peygamber'in “Bütün hataların başı, dinar (para) sevgisidir” hadisini hatırlatmak isterim. Allah resulü sahabesini uyarırken sekülerleşme mi vardı? İnsanın parayla pulla, servetle güçle, makamla mevkiyle imtihanı da bugün başlamadı.

¹⁵ <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/iranda-ofke-sokaklarda-yuruyen-mollalara-cevrildi-sarik-dusurme-akimi-hizla-yayildi-595214h.htm>

¹⁶ https://tepav.s3.eu-west-1.amazonaws.com/upload/files/1742130895720-0.Iranda_Kimlik_Krizi_Siiligin_Golgesinde_Yukselen_Turk_Milliyetciligi.pdf